

BÚZA, BÚZA – ÁLDOTT BÚZA

S A V A B A B I C

*Testvéremnek Jovannak,
aki a búzamezőt járja*

1.

Az emberek azt hiszik, hogy a természet takarékos gazda. Miért? Mert az ember az egyetlen állat, amely képes a jövőre gondolni, ezért meg van győződve arról, hogy minden más élőlény képes erre? Mert az ember része a természetnek, ezért saját tulajdonságaival ruházza azt föl? A természet, köztudott, nem követi az embert. A természet nem az ember által szabott gazdaságosság törvényei szerint viselkedik, a saját kifürkészhetetlen útjait járja; a természet gazdag és pazarló, nem takarékos és beosztó, nem a holnapi túlélésre gondol. Az ember hivalkodik az eszével, úgy tűnik neki, ezzel legyőzheti önnön korlátait.

A természetnek nem kell senki előtt kérkednie, nincs mit bizonyítania.

Az ember tapasztalatokat gyűjt, következtetéseket von le (érvényeseket, ideig-óráig érvényeseket, betarthatatlanokat), valójában pedig minden, amit törvénnyé akar emelni, élmény. Ezért csak a művészi kifejezőmód tartósabb bármely más emberi megnyilvánulásnál. A művészet kvintesszencia.

A művészet is pazarló, nem takarékoskodó; a kultúra törvényei mindenkire vonatkoznak, de az alkotó meghaladja, lerombolja őket, egyszerre épít is, bont is, az egyik világ alapjaira másikat, látszólag újat és megismételhetlent emel, mert az ismétlés nem alkotás, nem élmény. A művész nem ismételhethet, együtt alakul a művel, az alkotás kalandja felé iramlik. A hétköznapi lét viszonylatában a művész, paradox módon, egyszerre aszkétikus és tékozló. Leszűkíti és szelektálja az élet felszíni megnyilvánulásait; gazdagon és pazarlón szaporítja az alkotói potenciált, a valódi, elmélyült életet.

2.

Talán nemcsak a műalkotás és az élet viszonyát (az élet és a mű élménye) kellene revidálni, hanem az egyes emberekről és jelenségekről alkotott megcsontosodott képzeteket is. A parasztét például.

A paraszt telhetetlen, földet még és még, soha vége, sohasem elég. S miért nézzük ezt kizárólag a személyes haszon, a takarékoság, a normális életre való képtelenség, a már-már aszkétikus életmód szemszögéből; munka, munka és csak a robot. Azt lehetne inkább mondani, hogy a parasztban ősi vágy van, ne legyen közönyös, hanem állandóan halmozzon, és legyen mindig egyensúlyban a természet pazarló gazdagságával. Ha az ember egész lényével, belső szükségletből, felvállal egy munkát, nehéz határt szabni, hol hagyja abba. Nem látni a végét. Se vége, se hossza. Munkából van éppen elég, minden földet meg kell művelni, mindennek szaporodnia, áradnia kell. Úgy kell élni, ahogyan az évszakok váltakoznak: tavasz, nyár, ősz, tél; előkészületek, nekilendülések és lélegzetvételnymi szünetek az előkészületekhez és nekilendülésekhez . . . Ha kalkulálni kezdünk, mennyi hasznot hoz az egész, érdemes-e egyáltalán dolgozni, semmi sem marad a belülről fakadó munka- és alkotásvágyból, abban a pillanatban eltűnik a természettel való ősi kapcsolat, a parasztnál éppúgy, mint bárki másnál, minden megrendül és ledől. Megszűnik az egyetlen ősi alap, a kiegyensúlyozott és tágas, a vonal, melynek kezdetét és végét értelemmel föl nem foghatjuk.

Az ősi, mélyből fakadó emberi munkavágy előtt megdől az összes kölcsönös függőségekre és szükségszerűségekre támaszkodó gazdasági érvelés. Az ősi energiatöbblet kiszámíthatatlan, útjai beláthatatlanok.

3.

Asztagba rakják a búzát. A tetején a szomszéd, a paraszt, Radovan Čokorilo, az az ember, aki tudja, hogyan kell úgy asztagba rakni a kévéket, hogy az asztag ne dőljön meg, hogy ne csírázzanak ki a búzaszemek az alatt a pár hét alatt, amíg a cséplőgépre várnak. Én adogatom neki a kévéket, melyeket szekéren hoznak. Már magasan vagyunk, nem érdemes lejönni az asztagról, ülünk fenn, és várjuk az újabb szállítmányt. A szomszéd egy mesét mesél, melyet még sohasem jegyeztek le.

Amikor Isten kiúzta Ádámot és Évát a paradicsomból, Ádámnak büntetésül földet adott, hogy arcának verejtékével művelje azt. Ádám befogta az ökröket, és szántani kezdett. „Hajsz, hajsz!” – terelte az ökröket, a visszhang pedig válaszolt: „Hajsz, hajsz.” Ádám megijedt, hogy valaki más is szántja a földjét, otthagya az ekét és az ökröket, s sietett, hogy tetten érje a betolakodókat.

Radovan Čokorilo nevetgélt az asztag tetején, mert íme, már ősidőktől fogva keveselli a paraszt a földet, még akkor is, midőn egyes-egyedül van a teremtet világon. A szokványos klisé, a mese racionalizált magva. De csak meg kell fordítani: Ádám nem a tulajdonát védi, hanem a neki elrendelt vezeklés mennyiségét, a lehetőséget, hogy a nagy bűnt lerója.

Az évtizedeken – évszázadokon! – át uralkodó leegyszerűsített, racionális szemlélet feladásával felismerhető lesz az emberi lét teljessége.

4.

Több mint harminc éve, amikor csak megtelnek a búzaszemek, s hajladoznak a kalászkok, mindig arra gondolok, hogy Boško Petrović egyik versét meg kellene jelentetni az újságok címlapján, kommentár nélkül. És minden évben aratáskor eszembe jut ez, és akkor, minden alkalommal arra gondolok, tekintet nélkül arra, hogy tegyük föl, valamelyik évben már megjelent, újból, évről évre meg kéne jelenteni épp ugyanezt a verset, mindig ugyanebben az időben. Mert a búzáról szól, pontosabban arról az ősi viszonyról, ami bennünket ahhoz a szentséghez fűz, amit búzának, kenyérnek, kiszáradt kenyérhéjnak hívnak . . . Habár a vers címéből ez nem derül ki, mert a címe *Az autóbuszban*, de a lényegéből, a lényegéből igen.

AZ AUTÓBUSZBAN

*Utazik az egyetemista és a paraszt,
a kereskedő és a munkás, a háziasszony, a násznagy
csutorával, a zenész és a banda
tarka had, különféle életek, s mintha*

*mégis egybefogná őket egy gyenge (majdan szoros),
valamiféle rejtett, titkos, ismeretlen kapocs;
mely ha megviláglik, testvére lesz egyik a másikának
egy gond és gondolat szülője mindahány.*

*Búzaföldhöz érnek: aratnak,
az aratógép búzát csurgat, leng a kerék,
a beszéd tüstént csendesül, megakad*

*s a tekintet a búzarendeken legelész.
Mintha egyszeriben mind parasztgazda
lenne, méregeti a búzát, elég-e a termés.*

„Jó búza!” – mondják, s dagadnak.

Szemmel láthatóan rendkívüli versről van szó, még Boško Petrović opusában is rendkívülről. Végül is itt a lehetőség, Milorad Grujić egy verselemzést kért: a lehető leggyorsabban ragadom meg ezt a verset, és megígérem, elemezni fogom. Tovább nem halasztgathatom. Mi az, ami áttetsző, rendkívüli és rejtelmes ebben a versben?

5.

Első pillantásra a vers valóban egyszerű, átlátszó, „igazi líra”, bravúros remeklés, mely az olvasóban tiltott rétegeket mozgat meg, az elfelejtettet, az elmúltat, de a lényegeset eleveníti meg. A *Föld és tenger* (Zemlja i more, 1950) című gyűjteményben van legalább még egy ilyen vers, melyet célszerű értelmezni, mert kifejtetlen, s így eltűnik a lényege, ez a vers az *Ósiség* (Starinska), ősi ritmusok ötvözete, melyeket átalakítottak, s újból „modernül” öntöttek formába; a *Szömörce* (Ruj, 1960) című gyűjteményben pedig bizonyosan ilyen, szintén áttetsző és rejtélyes vers az *Ó, fehér felhő úszik az égen* (O preko neba briše oblak bel). Mindegyik fenti vers megkívánja a kommentárt és az elemzést, ám egyidejűleg rejtelmességükkel és kiismerhetetlenségükkel ellenállnak neki, elhárítják a rohamot.

Ezúttal a vers egy „variánsát” közöljük *Boško Petrović összegyűjtött műveiből* (Izabrana dela Boška Petrovića, 1985), de maga a vers szövege nem különbözik a *Föld és tenger* című gyűjteményben szereplő első kiadásétól, semmi sincs megváltoztatva, egyedül az interpunkció módosult két-három helyen (talán hogy segítse az olvasót), és a német nyelvű mottót, a Schlegel-idézetet törölték.

A mondatvezetés gazdagsága, a mesteri rímkezelés; gazdagság és szikárság egyszerre. Az első nyolc verssor egyetlen összetett mondatot alkot, az áthajlások kifejezettek, nemcsak a verssorok, hanem a két kvartett között is; a sorokat pedig ugyanaz a rímpár kapcsolja össze. Talán azt lehetne mondani – a szerzőgazó mondatok gazdagsága és aszkétizmus a rímelésben, de nem így van: a látszatra fukar rímkezelés is a gazdagságot és a remekbe szabottat jelzi. A vers másik fele remek cezúra és lényeges változás: nem a felsorolások és tulajdonságok halmozása, hanem a jelzett jelenségek kifejtése, mely szimultán megféleléseket vált ki; új rímpárral fog át hét verssort.

Tizenöt verssor, és csak két rímpár! Ugyanis egy klasszikus farkos szonettel van dolgunk, klasszikus a rímelése is, mert szigorúan építkeznek; az első rész el van választva a másodiktól, nemcsak a rímeléssel, hanem magával a vers menetével is; a csattanó pedig éppen „a farkokban”, az utolsó verssorban van. Az olvasó számára rejtélyes lehet, a kutató számára azonban figyelemfelkeltő, hogy elsődlegesen egy Schlegel-idézet állt mottóként, a két rímhez és a négy-szeres visszacsatoláshoz kapcsolódva, annak a Schlegelnek a mottója, aki éppen az ilyen szonetteknek volt a nagymestere.

Tény, a cím nem az, hogy búza, sem búzaföld, sem valami hasonló, mert a versnek „dramaturgiája” is van. Az autóbusz nemcsak a civilizáció elidegenedettségét jelzi, hanem lehetőség az utasok nélkülözhetetlen tarka kavalkádjának, különféle profilú, eltérő foglalkozású gyülekezetének a megteremtéséhez; hét (vagy nyolc?) utas van egyértelműen felsorolva, s mikor ez a „tarka csődület” a búzaföldhöz ér, a reakció egyöntetű: büszkeség. Mi inkább azt mondanánk, a búza felismerése, mégpedig az ősi, mitikus felismerés. Tehát kifejezett a szegmentálás: cím, felsorolás az összhang jegyében, „esemény” és csattanó. Az egész dramaturgia közvetlen érvényesül: nem leírás, nem a búzát életető kijelentések, nem pátosz; hanem hirtelen és éles megvilágosodás. Más szóval: a feltárás művészet.

Meg kell figyelni a vers első és második részének a párhuzamosságát. Majd az egyes részekben belüli párhuzamokat. Ebből eredően, mondjuk, a kvartettek nemcsak az azonos rímek alapján hasonlíthatók, hanem a felsorolások alapján is: az első kvartettben az utasok felsorolása, a másodikban, az előbbit ellensúlyozandó, az árnyalati összekötő szálak felsorolása (szinonimák: „valamiféle rejtett, titkos, ismeretlen kapocs”). A vers második része már nem az idegesség tagolta, szaggatta, jórészt rángatózó verssorra épül, amely az élet sokoldalúságát, zavarosságát, a különböző világok iramlását fejezi ki, hanem nyugodt mondatok, lassú verssorok árasztják el, sodorják magukkal a résztvevőket; egyfajta katarzisélmény következik be. A hangulat teljesen átalakul költői eszközökkel: az idegesség és a pergés nyugalomba, majd büszkeségbe megy át.

Maga a kísérlet, hogy a vers egyidejű világosságát és rejtélyességét megismerjük – észre térít. Egy szonetról (igaz, farkos szonetról) egyszerre mint lírai dalról, tehát formáról, strófékról, verssorokról, rímekről, megvalósított hangulatról beszélünk; de úgy is, mintha prózai alkotásról lenne szó: dramaturgiáról, szereplőkről és történekről, katarziszról . . . Nem helytelen megközelítési módról, nem zavarról van szó. Egy tökéletes egységről van szó, melyet Boško Petrović fogott egybe, mi pedig, megkísérelve a lényegig hatolni, elemezzük, hogy értökké legyünk, a vers lírai-epikai szerkezetét. A költő a lehetetlent alkotta meg: tökéletesen összeilleszteni két különböző folyamatot, olyannyira, hogy csak az analízis során mutatkozzanak meg előttünk, csak

ekkor lehet különválasztani és látni őket – valóságos mesterfogás. Előbb csak átéltük a verset, jelentését és rejtelmességét.

A legfontosabb mégis az, hogy Boško Petrović, az alkotó-költő, a rohanással és számításokkal nem fertőzött, létrehozta a költeményt, amely tiltott és ősi rétegeket mozgatott meg az emberben, aki, mindennek ellenében, ismeri az igazi értékeket, a szentségeket mélyebb értelemben is. Élet, búza, alkotás, kultúra. Lefojtva mélyen, de nem feledve. A művészet igenis az elfojtott fölfedezése.

6.

1941 áprilisában elesett néhány szomszédunk: udvarokban, szántóföldeken temették el őket sietve. Négy évvel később a halottak földi maradványait átvitték egy közös sírba. Hogyan lehet megtalálni a sírgödört a hatalmas szántón négy év után? A dombon egy nem emberi kéz hagyta jel van: a sírgödör fölött egylábnival magasabbra nőtt a búza. Az ember ellejejtette, a búza tudja, és megjegyzi.

7.

Mintha Boško Petrović *Az autóbuszban* című verse valahogy észrevétlen maradt volna; lehet, hogy Boško Petrović egész költői életműve hasonló sorsra jutott: igazi lírikus olyan időben, amely mit sem törődik az igazi és törékeny lírával, a halk szavú alkotói művel, a nem lármás remekléssel. És mit sem tud a paraszt földhözköttöttségéről, arról az ősi és mély, nem gazdasági szükség-szerűség szülte kapcsolatról.

Igaz, Mladen Leskovac nagyra értékelte Boško Petrovićot, a költőt és a prózaírókat. Még írt is róla 1951-ben, első verseskötetéről, a *Föld és tengerről*, melyet ő szerkesztett. És pontosan megértette a költőt, precízebben, mint később bármely kritikus: „Egy új, modern szerb költő növekedett fel előttünk, s mi észre sem vettük mikor, hogyan. (. . .) Hallgatagon és magabiztosan, mint minden igazi író, megvárja, hogy eljőjön az ő ideje és kérlelhetetlen igazsága.” Ám kezdő költő első kötete az egyértelmű dicséret mellett kiváltja a konkrét kritikai megjegyzéseket is, melyek közül a legfontosabb, hogy a fiatal költőnek „meg kell tanulnia tömörebbnek lennie. Ha valahol, hát a költészetben ez az első szabály”. Szemmel láthatóan nemcsak Boško Petrovićról, a fiatal költőről van szó, hanem egy féktelen és gondtalan korszak megleckéztetéséről. Érdekesebb, hogy Leskovac példaként egészében idézi *Az autóbuszban* című szonettet, majd folytatja: „Két repedés van a versben: nem egészen értem, honnét van ez itt, egy ilyen költőnél. A második strófa második sora három szinonimát, semmivel nem fokozott attribútumot zsúfolt egybe, egyiket a másikához –

miért? (Ha ott makacsul fölkiáltott volna, háromszor egymás után: »ismeretlen, ismeretlen, ismeretlen« – előbb megérteném a dolgot.) A költőnek itt egyetlenegy attribútumot kellett volna használnia, olyat, amelyik immanensen magában foglalná ezt a háromat is, és még 77 másikat, melyeket az olvasó hozna létre – a költő kényszerítené erre. Ebben rejlik a költői ökonómia, és annak titokzatos ereje.”

A megjegyzések egy régi poétika felől érkeznek Boško Petrovićhoz, ahhoz a költőhöz, aki respektálja ezt a poétikát, de el is tér attól, eltér az alkotó talentum jogán, s teszi ezt épp ebben a versben, amely valami mást akar, s ezt a mást meg is valósítja megváltoztatott eszközökkel. A költő és az autóbusz utasai előtt kitárulkozó bőségnak megfelelően a költő sem fukarkodik a kifejezésekkel: a kifejezés tudatos áradás, túlcordulás: a költői gazdaságosság itt egyenesen tékozló, mint maga a természet, alkotás határ nélkül.

8.

Adat Boško Petrović intim életrajzához.

Az ötvenes évek végén, úgy tűnik, az újságok, a Szövetségi Képviselőház valamelyik üléséről tudósítva feljegyezték, hogy elfogadtak valamilyen törvényt a kultúrának az alkoholeladásból származó forgalmi adó egy részéből történő pénzeléséről. Egyedül, szól a jelentés, Boško Petrović tiltakozott, aki azt mondta, hogy szégyen ez a kultúrára nézve, ne az alkoholisták pénzeljék.

Naiv vagy nem, de ez az adat megvilágítja Boško Petrovićot, a költőt, és kultúrafelfogását mint önmagáért való értéket. A szentekről, ha már nem lehet másképpen, legalább illő módon.

9.

Még egy kis mese Radovan Čokorilótól, a Bileća melletti Mirušból származó hercegovinaitól, a Palics környéki, hajdújárású telepestről. A fiú megjegyezte: az osztrákok elrendelték, hogy a parasztok ássanak huszonöt gödröt, méterszer méterest, a mélysége szintén egy méter legyen. Jöttek a zsandárok, ellenőrizték, meg kellett tenni. A kopár hercegovinai kő, igen nehéz, lassan haladnak, napokig tart. Robot. Csákányok és feszítővasak. Amikor a gödrök végül elkészülnek, megérkeznek a facseteték. Mindent ellenőriz a végrehajtókban, a „zsandárokban” megtestesült hatalom.

Ez tulajdonképpen a megszállók terve, akik azt hiszik, hogy Hercegovina is örökké az övék marad, ezért gondot viselnek a falusi szegényekről, valamiféle jóindulatú kísérlet ez, hogy gyümölcsfát ültessenek olyan vidékre, ahol egyál-

talán nincs gyümölcsfa, kivéve azt a néhány vadhajtást, amely túlélte minden időjárási viszontagságot, és a karszt zord engesztelhetetlenségét. Lehet, hogy valaki naivan azt hiszi, gyümölcsfák ültetésével feltámaszthatja a paradicsomkertet. Mindegy.

A helybeliek válasza: mindent úgy csináltak, ahogy kellett, de lopva, a végén, levágták a körtefák gyökerét, és úgy ültették el őket. A maguk módján túljártak a gyűlölt megszálló eszén. A körtefák nem tudtak megeredni, minden kényeszerű kísérlet hiábavalónak bizonyult.

Mégis, mindezek ellenére, két csemete megeredt, még azokkal a satnya, maradék gyökerecskével is: a falunak évekkel később – emlékezik az öreg –, elágazó, terebélyes körtefái lettek, a gyerekek legnagyobb örömére. Még ő is érzi mézédés zamatukat.

10.

Újvidéki barátaink (a nő dél-szerbiai, a férfi karlovaci – károlyvárosi – szerb) többek közt búzával is megkínálnak bennünket, búzával („žito”) vagy áldozati étellel („koljivo”)? Nem tudok ellenállni, megkülönböztető jegyeket keresek, rögtönzők, és bizonyítékokat sorolok.

A „žito” szokásos, hétköznapi, praktikus elnevezés: a „koljivo” pedig már egy szertartás terminusa. A búza, a búzaszem igenis szentség, mint ahogyan minden más, amit belőle készítenek; ez a földre esett kenyérdarabhoz való viszonyulásból is látszik: föl kell venni, megcsókolni, és megenni. A búzaszem áldozat sok kultuszban. A búzát és a kenyeret minden szertartásban – a születéstől a szentáldozáson át egészen a halálig – együtt említik a borral és a sóval. A búza eredetéről semmit sem tudunk, emberemlékezet óta létezik a Földön az emberrel együtt; keresztelkedik, javíthatják a minőségét, de nem tudják újra megalkotni, éppúgy, ahogy az embert magát sem. A búzaszem az újjászületést, a feltámadást szimbolizálja. De a gabona (a búza) az állati áldozat bemutatását is helyettesíti, sőt a tűzáldozatot is. Ez legjobban éppen a mi nyelvünkben jut kifejezésre. A „koljivo” valójában a leölt áldozatot helyettesíti, amit feláldoznak a szertartás alatt. Az elhalálozott szentek védszentünnepén is felszolgálják.

Annak igazolását, hogy a „koljivo” a leölt állatot is jelképezheti, versben is megtalálhatjuk:

*Osztrognánál a hegyekben,
Nikola király száborba hív.
Az asztalon minden van,
sok ital és áldozat*

– áldozat, vagyis „koljivo”, ahol ezen a pecsenyét kell érteni, amit a leölt állatokból készítettek.

A rögtönzött bizonyítás minden eleme jól funkcionál, csak a háziak jegyzik meg, hogy a karlovaci görögkeleti érsekség megőrizte a „koljivo” terminust, míg a belgrádi görögkeleti érsekség ezt a „žito” terminussal helyettesíti.

Amikor valami szemmel látható és világos, mindjárt gyanús. Mihelyt hazakerünk, ellenőrizni kell az improvizált állításokat, mert nagyon is egybevág minden. A *Vujaklijában* nincs „koljivo”, csak „panahija” („főtt, szentelt gabona [búza], amelyet a pravoszlávok temetkezéskor vagy gyászszertartáson szolgálnak fel”). A „koljivo” *MaticSzótárában* is előfordul, ahol az értelmezést megelőzően a görög nyelvre utal, tehát idegen szó, csak hasonlít a miénkre. Ugyanakkor az *Akadémiai Szótár* két jelentést tartalmaz: a második tartományi, és többek közt ölést, vérfürdőt is jelent; míg az első „(a középgörög kolybon szóból) cukorral és dióval kevert főtt búza, melyet halotti torra, védszentünnepre készítenek, búza (»žito«), főzött, szentelt búza (»panahija«)”. És végül Petar Skok kinyomozhatatlan etimológiája: a „žito” kelta–balti szláv lekszéma, amely a „ži-” tőből származik, ugyanúgy mint a „živ”, „žir”, „žila”, „žica”. A „koljivo” görög jövevényszó, a román és a bolgár nyelvben is megtalálható, az egyházi óslávban, az ukrájnaiban, a beloruszban és az oroszban is.

11.

Nagyapáti Sándor figyelmeztet bennünket valamire, amit nem fölösleges idézni:

„A bolond mindent tisztán lát a történelem segítségével; az okos ember nem ront fejtellenül a történelembe. A bölcs ember csak kismértékben merít a történelemből; mert nagyobb mennyiségben végzetes.”

1993 októbere

CSAPÓ Julianna fordítása